

שוברים את השתיקה והאשמה: חסמים ומענים בהתמודדות עם תקיפות מיניות במוסדות דת בקהילות יהודיות

ד"ר באטריס קוסקס-וליאנס

תקציר :

השתיקה עוטפת את תופעת התקיפות המיניות בקהילות דתיות עד עצם יום זה, כאשר מוסדות הדת לעתים מעדיפים להגן על התוקפים תוך השתקת קולות הנפגעים והנפגעות. מטרת המאמר היא לחשוף את השורשים המקראיים, הדתיים והמוסדיים לשתיקה זו ולבדוק את המענים המשפטיים והלא משפטיים לטפל בתופעה.

בחלק הראשון, נבחן מספר טקסטים מקראיים המגלים יחס דו-ערכי: מחד, הכרה בחומרת העבירות המיניות, ומאידך, נטייה להאשים את הקורבן ולהשתיק את קולו. בחלק השני נראה כיצד מציאות זו משתקפת גם בימינו. עקרונות דתיים מסוימים, שנועדו במקור להבטיח צדק, עלולים להוביל להאשמת הקורבן, ובכך ליצור מכשלות מורכבות עבור מי שמבקשים לממש את זכותם לצדק. סיבות אחרות הקשורות לדינמיקה בתוך הקהילות השונות משפיעות אף הן ומקשות על הנפגעים והנפגעות לפנות למערכת המשפט או למוסדות מדיניים אחרים. לבסוף, נטען כי יש לפתח גישות חלופיות שיעניקו תמיכה וסעד לנפגעים הן בפן המשפטי והן בפן הקהילתי.

מפתח מילים: קהילות דתיות, יהדות, תקיפות מיניות, מוסדות דת תמיכה בנפגעי מין

מבוא

מקרי התעללות מינית המערבים דמויות רבניות זכו לאחרונה לתשומת לב תקשורתית מוגברת, הן בישראל והן בקהילות יהודיות ברחבי העולם. (בן-דוד, 2020;)

(Kelsey-Sugg, A., & Zajac, 2023) סוגיה מרכזית העולה מדיון זה היא תרבות השתיקה סביב תקיפות מיניות, שבה מוסדות דתיים נוטים להסתיר ולא לחשוף מקרי התעללות. מגמה זו מעוררת שאלות מהותיות באשר לאופן שבו המסורת היהודית מתמודדת עם עבירות חמורות מעין אלה מצד אחד, היהדות מכירה בחומרת העברה המינית ורואה בה פשע חמור. מצד שני, קיים פרדוקס מטרדי הנוגע להאשמת הקורבן, כאשר פרשנויות דתיות מסוימות עלולות מבלי משים להנציח תרבות של שתיקה ודיכוי. (Sigad, 2023). מאמר זה מעמיק בפרדוקסים אלה, תחילה דרך בחינת החסמים בטקסטים מהמקרה להבנת נקודות מבט היסטוריות על תקיפה מינית. בנוסף, נתמקד במאפיינים הייחודיים של הקהילות היהודיות בישראל ובתפוצות, תוך שימת דגש על השונות התרבותית והמבניים המשפיעים על התמודדות עם מקרי התעללות. נדגיש את הנטייה המוסדית להגן על הפוגע ולא על הקורבן, ונבחן כיצד עקרונות דתיים מסוימים, שמטרתם להגן על הנאשם, עלולים לסבך את השגת הצדק עבור הקורבנות. המחקר שלנו יסתיים בשאלה האם דרכים חלופיות מחוץ לצדק הדתי המסורתי עשויות לספק תמיכה מתאימה יותר לנפגעי התעללות מינית.

חלק א. תפיסת היהדות בהתייחסות לאונס

הן התורה והן פוסקי ההלכה החשובים תיארו את האונס כפגיעה פיזית ונפשית. (אריאל 2010, ליכטנשטיין, 2001, סתו, 2019).²³

בניתוח סיפורי התורה, ניתן לראות שאונס נתפס כפשע חמור, שתוצאתו יכול להגיע עד הוצאה להורג של התוקף. גם פגיעות מיניות אחרות כולל במקרים של תקיפה מינית של קטינים נחשבים כחמורים מאוד תוך הדגשת חומרתו המוסרית. הסיפורים המקראיים העוסקים באונס משתמשים במונח "נבלה" כדי להביע את חומרת המעשה והשלכותיו הקשות הן על התוקף והן על הקהילה כולה (סתו, 2019). בעוד שהתורה והפרשנות

²³ מעבר לאונס, התורה מזכירה ומגנה צורות שונות של תקיפה מינית (סתו, 2019). למשל, הטרדה מילולית (ניבול פה) הכוללת הן שיחה בעלת אופי מיני והן הצעות חוזרות ונשנות הגורמות מצוקה לצד השני, אסורה בתכלית על בסיס ניצול והשפלה. בנוסף, ההלכה רואה בפגיעה בפרטיות, כולל מציצנות, הפרה של כבוד האדם והאוטונומיה שלו (סתו, 2019). יתר על כן, חשיפת הגוף אסורה (ויקרא י"ח). רעיון זה מודגם בסיפור המקראי בו נח, לאחר ששתה יין מהכרם, נמצא ערום ושיכור באוהל. חם, בנו, נענש על שראה את ערוות אביו, בעוד אחיו, שכיסו אותו בכבוד, זוכים לברכות מנח (בראשית ח: 21, 22, 23, 24). בהתאם לכך, הסרת בגדיו של אדם אסורה כמו כל פגיעה פיזית אחרת ומחייבת פיצוי על הבושת שנגרמה. לבסוף, ההלכה אוסרת כל סוג של מגע פיזי בעל אופי מיני ללא הסכמה, כולל נגיעה לא רצויה וכל צורה של קרבה פיזית הפוגעת בכבוד האדם ובאוטונומיה שלו (סתו, 20)

הרבנית שוללות אונס באופן עקרוני, סיפורים מקראיים רבים מגלים נטייה להאשים את הקורבן, תוך העברת האחריות מהתוקף לנפגעת.

אחד הסיפורים המרכזיים הוא אונס של דינה (פרשת וישלח, בראשית ל"ד): דינה, בתם של לאה ויעקב, "יצאה לראות בבנות הארץ" אך נתפסה ונאנסה על ידי שכם, נסיך מקהילת החיווי. מעשה זה מוביל להסכם נישואין מרמה, המחייב את הגברים בשכם לעבור ברית מילה המונית. כתוצאה מכך, אחיה של דינה, שמעון ולוי, הורגים אותם (Jacobson, 2021). חומרת המצב והטלת עונש המוות העקיף לאחר האונס באה לידי ביטוי גם בסיפור אונס תמר על ידי אמנון אחריה למחצה שנרצח על ידי אבשלום שנוקם את כבודה של אחותו, כפי ששמעון ולוי עשו לאחר אונס דינה. (Klopper, 2010)

במקביל לחומרה הקיצונית של העבירה, ממד נוסף שיש להדגיש הוא האשמת הקורבן המודגשת בסיפורי האונס. כך, הטקסט המקראי על אונס דינה רומז על קשר בין התנהגותה של דינה לבין התקיפה שעברה (בראשית רבה פ:א). הפרשנים מתמקדים בעובדה ש"דינה יצאה", ורומזים שהחלטתה לצאת מביתה תרמה לפגיעה בה. המדרש (בראשית רבה פ) מרמז שנערה שיוצאת החוצה אשמה בתקיפה שהיא סובלת ממנה. אילו נשארה בשקט בבית, דבר לא היה קורה. פרשנויות אלו תורמות ליצירת נרטיב המתמקד בהתנהגותה של דינה במקום במעשה התקיפה עצמו, ומשקפות גישה הנוטה להאשים את הקורבן.

בדומה לכך, בסיפורו של אונס תמר, אמנון אנס את תמר לאחר שהוא העמיד פנים שהוא חולה כדי לפתות אותה לחדרו ולמרות התנגדותיה תקף אותה ואז, מלא שנאה, גירש אותה. לאחר המעשה, תמר נשארת לבדה עם בגדים קרועים ואפר כסמל לאבל. אבשלום, אחיה, מתעקש שהיא תישאר שקטה ומתייחס לאירוע כאל עניין משפחתי פרטי בלבד. בנוסף, דוד המלך, אביהם, נותר פסיבי, באותה דרך שיעקב נותר פסיבי כאשר שמע שדינה נאנסה. (Silbermann, 2018) כמו דינה, גם תמר נאשרה מבודדת, וסיכוייה להינשא נהרסים. רואים בשני סיפורים אלה, שתיקת הקורבן.

לבסוף, בסיפור הטרגי והאכזרי של פילגש בגבעה: סבלה ומותה של האישה משמשים כזרז לפעולה פוליטית, אך קולה והסוכנות שלה נעדרים לחלוטין. הנרטיב מצמצם אותה לכדי כלי להצתת זעם, ומדגיש את הנטייה החברתית הרחבה להתעלם מחווייתו של הקורבן.

בסיפורים אלה, למרות ההתייחסות לאונס כעבירה חמורה שדינה מוות, קולן של הקורבנות מושתק והן נאלצות לשאת בנטל העבירה. הדבר משקף את הדינמיקה המורכבת של האשמת הקורבן והיעדר התמיכה בקורבנות אונס.

התורה עצמה מדגישה גם כן את הפער בין חומרת האונס לבין האשמת הקורבן:

על פי התורה, אונס של אישה נשואה בידי גבר אחר דינו מוות, אך זאת רק בניסבות מסוימות. התורה מביעה ספקנות כלפי טענות של יחסי מין בכפייה, המשקפת טיעונים מסורתיים המטילים אחריות על תגובת הקורבן. כאשר אונס מתרחש במקום מבודד, כמו בשדה, מניחים שהאישה אינה מסוגלת לזעוק לעזרה. כתוצאה מכך, רק האיש נחשב אחראי ויידון למוות (דברים כב: כה-כז). לעומת זאת, אם מעשה כזה התרחש בתוך העיר, האפשרות שהיא צעקה וההנחה שצעקות כאלה היו מונעות מעשה מיני לא-הסכמתי,

מרמזות על מעורבותה (Stav, 2019). לפיכך, שני הצדדים כפופים לעונש מוות (דברים כב: כג-כד). פסוק זה מרמז שאם הקורבן לא זעקה לעזרה באזור מאוכלס, היא נחשבת שותפה למעשה. רק כאשר האונס מתרחש במקום שבו אף אחד לא יכול היה לשמוע את זעקותיה, האנס לבדו נחשב אחראי.²⁴

סיפורים אלה חושפים ניגוד בין הנטייה להאשים קורבנות לבין ההשלכות הרגשיות והחברתיות העמוקות עבור העבריינים. נרטיבים אלה המוצגים בתנ"ך מספקים ייצוג מורכב של אלימות מינית. אף שהם עשויים לא תמיד להתיישב עם תפיסות עכשוויות של צדק ושוויון מגדרי, הם בכל זאת מגלים הכרה בסיסית באונס כעבירה חמורה בעלת השלכות משמעותיות הן על הפרט והן על הקהילה (Brown, 2017)

לצד פרשנות זו של האונס המשתיקה את הקורבן, כשהיא נושאת בתחושת אשמה שהיא נאלצת לשאת, ניצבים בפניה מחסומים נוספים. מחסומים אלה מונעים ממנה לפנות למערכת המשפט.

חלק II. חסמים לצדק: אתגרים שונים בפנייה למערכות המשפט החילונית עבור מוסדות וקורבנות יהודיים.

העלייה במספר המקרים המתוקשרים של רבנים שהואשמו והורשעו בפגיעה מינית הביאה לקדמת הבמה

תופעה שעד כה הייתה נסתרת. (Baz I., 2023), (Mendes, M., & McCurdy, 2019)

למרות המודעות הגוברת, מוסדות יהודיים רבים עדיין נתקלים בחסמים בכל הנוגע לטיפול בסוגיה הזו, וקורבנות מתקשים לעיתים קרובות לצאת בגלוי ולפנות לרשויות המשפט בשל חשש מתגובת נגד קהילתיהם ומנהיגיהם הדתיים (Zalcborg, 2017). יתר על כן, המשימה של גיבוש אסטרטגיה מאוחדת נגד התעללות מינית מציבה בעיה משמעותית בחברה היהודית המאופיינת בריבוי קהילות נפרדות. כל קהילה מציגה מערכת נהלים משלה ומתמודדת עם סוגיית התקיפה המינית באופן שונה. אנו עדים להיעדר גישה אחידה בקרב קהילות אלה.

²⁴ נוסף על כך, התורה מבחינה בין אונס של אישה מאורסת לבין אונס של אישה ולא מאורסת. במקרים הנוגעים לאישה מאורסת, התורה מפרטת תוצאות שונות בהתאם למיקום האירוע. לעומת זאת, התורה אינה מטילה עונש מוות במקרה של אישה לא נשואה ולא מאורסת או על התוקף. במקום זאת, היא מטילה אחריות אזרחית על האנס, כולל פיצוי כספי והצעת נישואין לקורבן. האנס אינו יכול להתגרש אלא אם כן היא נותנת את הסכמתה (דברים כב: כח-כט). מעמדן הנחות של נשים בחברה ניכר, וכפיית הצורך של קורבן להינשא לתוקף שלה יכולה להיתפס כמעשה של אי-צדק. עם זאת, לפי פרשנותו של הרמב"ם (XXX), סעיף זה נועד להבטיח שהתוקף יישא באחריות ולהגן על הנפגעת מפני נזק נוסף וסטיגמה חברתית (סטב, 2019). יתר על כן, ראוי לציין כי בעוד שהטקסטים המקראיים לא תמיד מכירים באונס כהתקפה פלילית, חומרתה של עבירה זו ברורה.

הסיבוכים מתעצמים עוד יותר בשל חסמים הלכתיים - כגון איסורי מסירה, לשון הרע, והחשש מגרימת חילול השם - שעלולים למנוע ממנהיגים דתיים לדווח למוסדות המדינה על מקרי תקיפה מינית. דמויות סמכות ודינמיקות של כוח בתוך קהילות אלה מסבכות עוד יותר את תהליך הדיווח, בעוד שקורבנות נתקלים במכשולים משמעותיים בהתמודדות עם מערכות משפט חילונית.

אי-הבנות תרבותיות שעשויות להיות למוסדות חילוניים כלפי קהילות דתיות מחריפות סוגיות אלה אף יותר. חלק זה מבקש לספק סקירה תמציתית של סוגיות מורכבות אלה, תוך בחינת האופן שבו הן משתלבות זו בזו בהשפעתן על הגישה לטיפול בהתעללות מינית בקרב קהילות יהודיות, הן בארץ והן בעולם.

1. חוסר אחידות בין הקהילות היהודיות השונות

האוכלוסייה היהודית העולמית²⁵ מחולקת לקבוצות שונות על בסיס מעורבותן החברתית, דבקותן בחוקי הדת וזיקתן למדינת ישראל. לאופי המורכב של קהילה זו יש השפעה משמעותית על כל היבטי ההתנהגות האנושית, ופרקטיות שונות.

בתקופת התנ"ך היה העולם היהודי מאוחד סביב הסנהדרין, גוף שיפוטי שעסק בכל הסוגיות הנוגעות ליהודים. יתר על כן, מערכת המשפט היהודית כללה מגוון מוסדות רבי עוצמה, כגון המועצה הגדולה, המלך ורשויות רבניות. מוסדות אלה היו אחראים ליצירת חוקים, לכתבת ולהבטחת ביצוע גזרי דין. (Hirshberg, 1926)

כיום, המצב שונה לחלוטין. הפיזור העולמי של הקהילות היהודיות הוביל לפיצול הקהילה היהודית האורתודוקסית, דבר שהביא לירידה ביכולתם של רבנים מקומיים לאכוף את החלטותיהם בעילות ולהשיג השלכות חברתיות משמעותיות (Blau, 2017). בנוסף, הפיזור בין קהילות שונות הוביל לתהליך קבלת החלטות מפוזר ולהיעדר גישה אחידה לעקרונות ההלכה היהודית. ככל שתפקידם של המוסדות המרכזיים הצטמצם, מנהיגים רבניים מקומיים צברו סמכות, כשהם אוכפים באופן מסורתי את החלטותיהם באמצעות סנקציות חברתיות מבוסות-קהילה (Resnicoff, 2012) (Katzenstein & Aronson Fontes, 2017).

בניגוד לעולם הקתולי, המפגין אחדות דרך האפיפיורות וההיררכיה הכנסייתית, החיים הדתיים היהודיים העכשוויים אינם מחזיקים ברמה כזו של לכידות. במקום זאת, ישנם ארגונים מרובים המשרתים פלגים שונים בתוך הקהילה היהודית. היעדר האחידות הזו בין הקהילות השונות מונע טיפול הומוגני בהתעללות מינית. מכשולים נוספים הם תוצאה של פרשנות ההלכה, החוק היהודי.

²⁵ 8.5 מיליון מתוך 15.3 מיליון היהודים חיים מחוץ לישראל. (The Jewish Agency for Israel, 2022) הסוכנות היהודית, (2022)

מדינות אחרות המארחות קהילות יהודיות בתפוצות הן בארצות הברית (6 מיליון) צרפת (446.000), קנדה (393.500), בריטניה (292.000), ארגנטינה (175.000) רוסיה (150.000) גרמניה (118.000) וקהילות קטנות יותר, כגון הולנד (Cohen, 2012; Meijer, 2023)

ב. המחסומים ההלכתיים המקשים על פנייה למוסדות המדינה

מוסדות דת ניצבים בפני אתגרים בשל הדוקטרינות היהודיות, ובהן האיסור "למסור יהודי לגויים" והעיקרון של "לא תעמוד על דם רעך". על אף ההכרה בטרגדיה של התעללויות מיניות והצורך בחשיפתן בפני מוסדות שיפוט חילוניים, לא תמיד זה המצב. דוקטרינות יהודיות כמו מסירה, לשון הרע וחילול השם מצוטטות לעתים קרובות כמכשולים בפני מוסדות דתיים בחיפוש אחר צדק חילוני. הדבר מדגיש את הדילמה בתוך הקהילה היהודית האורתודוקסית בנוגע לטיפול בהתעללויות מיניות. (Brofsky, 2017)

- איסור מסירה (מסירת יהודי לרשות שאינה יהודית או לרשות חילונית)

איסור זה (תלמוד בבא קמא, נח ע"א ק"ז ע"א) מושרש עמוק בתודעה המשפטית והקהילתית היהודית. עקרון המסירה מובן בדרך כלל ככולל לא רק העברה פיזית של אדם או רכשו, אלא גם העברת מידע המאפשר רדיפה אחר אותו אדם (Brofsky, 2017) ברוב המקרים, מי שמפר את החוק היהודי יכול להיענש רק על ידי רשויות רבניות (Hammerman, 2012)

בחלק מהקהילות החסידיקות, הדבקות במסירה היא מוחלטת, מה שהופך דיווח לרשויות חיצוניות לעבירה שעונשה עלול להיות נידוי. העיקרון קשור באופן הדוק להימנעות מחילול השם, המובן בדרך כלל כחילול שם האל, ואוסר על התייחסות פומבית לענייני הקהילה או מתן אפשרות ליהודים להישפט בבתי משפט שאינם יהודיים. (Resnicoff, 2012)

עקרון המסירה נמצא בלב ההיסוס של מנהיגים דתיים וקורבנות לפנות למערכת משפט הפלילית החילונית. עיקרון זה של מסירה, האוסר על יהודים להלשין על יהודים אחרים לרשויות חילוניות, יוצר מחסום בפני קורבנות של התעללות מינית בקהילה היהודית האורתודוקסית המבקשים צדק באמצעות ערוצים משפטיים. מנהיגים דתיים וקורבנות עשויים לחשוש מתגובות נגד מצד קהילתם אם יפעלו בניגוד לעיקרון זה, מה שמוביל להיסוס לבקש עזרה מחוץ לקהילה הדתית. דילמה זו מדגישה את המאבקים שקורבנות התעללות מינית מתמודדים איתם באיזון בין אמונתם הדתית לבין רצונם בצדק ואחריותיות.

- איסור לשון הרע: "לא תלך רכיל בעמך, לא תעמוד על דם רעך" (ויקרא י"ט, ט"ז)

בעקבות החלק הראשון של הפסוק, התלמוד הירושלמי ופוסקים מאוחרים יותר קובעים כי איסור זה חל גם כאשר הדברים שעשויים להיאמר הם אמת. איסור לשון הרע (דיבור מזיק או דיבור גנאי) או עיסוק ברכילות מצוטטים לעתים קרובות כהצדקה להימנעות מפרסום שמות של עבריינים, ובכך מחזקים תרבות של שתיקה סביב תקיפה מינית (Brofsky, 2017). המתח בין החובה ההלכתית להימנע מלשון הרע לבין הצורך להגן על קורבנות פוטנציאליים יוצר דילמה מורכבת בקהילות היהודיות. מצד אחד, האיסור על לשון הרע נתפס כערך יסודי המגן על כבוד האדם ושלמות הקהילה. מצד שני, השתיקה עלולה להוביל להמשך הפגיעה בקורבנות נוספים. עם זאת, פוסקי ההלכה מציינים כי ניתן להתיר את איסור לשון הרע כדי

למנוע נזק או פגיעה פוטנציאליים²⁶. לכן, פוסקי הלכה מעודדים דיבור נגד התעללות כמעשה של "לתועלת" (למטרה בונה), שאינו נכלל תחת איסורי לשון הרע (Brodsky, 2017) הדגש על "לתועלת" מספק בסיס הלכתי חשוב להתמודדות עם מקרי התעללות ופגיעה בקהילה.

בפועל, איסור לשון הרע עשוי להיות גורם אחד התורם להיסוס של מוסדות רבניים, אך הוא גם מרתיע קורבנות מלבקש צדק וחושף עבירות מין. השפעתו של איסור זה מורגשת במיוחד בקהילות סגורות, שם הפחד מפני הפרת האיסור משתלב עם לחצים חברתיים וקהילתיים נוספים.

ג. אתגרי הקורבנות להתמודד עם מערכת המשפט החילונית.

החשש של קורבנות מלהתקדם ולהגיש תלונות נעוץ גם בפערי הכוחות בין התוקפים לקורבנות. התוקף הוא לעתים קרובות דמות סמכותית כריזמטית, בעוד שהקורבנות חוששים הן מאלוהים והן מדמויות רבניות (Stern, 2017). אחד המכשולים העיקריים שבפניהם ניצבים הקורבנות בכל הנוגע לדיווח על חוויותיהם נובע מכך שאישים דתיים זוכים לכבוד רב והמוסדות נוטים להגן על תדמית הקהילה על ידי הכחשה או מזעור האירועים (יאני, 2020) דבר זה עלול ליצור תרבות של שתיקה ופחד בתוך הקהילות הדתיות.

יתר על כן, בקהילה שבה דיונים בנושאים מיניים הם טאבו או רגישים במיוחד, החשיפה של טענות על התעללות מינית היא מורכבת במיוחד. ההתייחסות ליחסים אינטימיים נוגעת בעיקר לאיסורים על יחסים מחוץ לנישואין, כללי טהרת המשפחה בין בני זוג, ועקרונות של מוסר טוב ולבוש צנוע. התעללות מינית נותרת בצד ונעדרת מההתייחסות הדתית. (Stern, 2017)

לבסוף, קורבנות מתקשים לעתים קרובות לזהות את חוויותיהם כהתעללות מינית ונתקלים באתגרים בביטוי פרטי מה שקרה. החשש מספקנות או סטיגמטיזציה, יחד עם אווירה של טיוח בתוך החברה, מוסיפים מורכבות לנכונות לחשוף מקרים של התעללות (Brodsky, 2017).

ד. נכונות המוסד להגן על הקהילה מפני הקורבנות.

במקרים בהם התרחשה התעללות בתוך מוסד, תשומת הלב העיקרית מופנית לעתים קרובות לשימור המוסד עצמו. הקורבן נחשב כאיום על הקהילה, בעוד שהמתעלל מוגן (Blau, 2017).. הנטייה של הקהילות דתיות לשמור על שמה הטוב מובילה לעתים קרובות

²⁶ החפץ חיים, הידוע בחיבוריו על הלכות לשון הרע, מציב שבעה תנאים שבהם מותר למסור מידע שלילי אם הכוונה היא למנוע נזק או פגיעה, תוך הדגשת חשיבות כוונותיו של הדובר. תנאים אלו מספקים מסגרת הלכתית להתמודדות עם מקרים של התעללות, תוך שמירה על האיזון העדין בין הגנה על הקורבן לבין כיבוד האיסור המקורי.

להנחה ש"אין עשן בלי אש", המרמזת שביצוע ההתנהגות הבלתי הולמת עשוי להיות קשור למעשיו או לאופיו של הקורבן (Coscas-Williams, Alberstein, & Vziel, 2022). הפחד מגינוי והדרה חברתית עשוי להרחיב את השפעת הכאב על הקורבנות המעדיפים לשמור על שתיקה. בנוסף קיים המחסום החברתי המתבטא בחשש מתיוג שלילי וסטיגמה, כאשר החברה נוטה להטיל ספק באמינות הקורבן או אף להאשים אותה בהתנהגותה. מושג הסמכות כולל דינמיקה שבה מנהיגים דתיים נתפסים כצדיקים (Stern, 2017).. בהקשר זה, קיימת בדרך כלל תגובה מתירנית להפרות שמבצעות סמכויות דתיות, המלווה לעתים קרובות בגינוי ציבורי מינימלי (Stern, 2017).

ה. מחסומים אחרים לנפגעי עבירה לפנות למערכת המשפט

בנוסף למחסומים אלה, מחסומים אחרים רבים עומדים בפני נפגעות תקיפה מינית שנפגעו על ידי איש דת, בבואן לדווח על הפגיעה שחוו. למשל, ישנו המחסום המשפחתי - פחד עמוק מפגיעה בכבוד המשפחה ומתגובות בני המשפחה, כאשר לעיתים קרובות המשפחה עצמה מעדיפה להשתיק את האירוע מחשש לפגיעה במוניטין המשפחתי. הטרואמה והבושה המלוות את האירוע יוצרות מחסום רגשי משמעותי, המקשה על הקורבן לחשוף את שעברה ולספר את סיפורה. בנוסף, קיים מחסום מערכתי המתבטא בקושי להוכיח את האשמה, במיוחד כשמדובר במילה מול מילה, והחשש מהליך משפטי ארוך ומתיש. המחסום הכלכלי, הכולל עלויות גבוהות של שכר טרחת עורכי דין והוצאות נלוות, מהווה אף הוא גורם מרתיע משמעותי. לבסוף, המחסום הפסיכולוגי, המתבטא בחשש מחשיפה חוזרת לטרואמה במהלך ההליך המשפטי והצורך לחזור ולספר את הסיפור שוב ושוב, מכביד אף הוא על ההחלטה לדווח. שילובם של כל המחסומים הללו, יחד עם הנטייה החברתית להאשמת הקורבן, יוצר מציאות מורכבת שבה רבות מקורבנות האונס בוחרות שלא להתלונן או לפנות לעזרה מקצועית.

בנוסף לאתגרים הייחודיים בקהילות דתיות, קיימים חסמים מערכתיים רחבים המעכבים הגשת תלונות ומימוש צדק בפגיעות מיניות. על-פי נתוני פרקליט המדינה לשנת 2019, רק 16% מהתלונות על תקיפות מיניות מגיעות לכדי כתב אישום. ברוב המקרים, התיקים הנמסרים (77%) מסתיימים בעסקת טיעון.²⁷ נתונים אלה מייצגים חסם משמעותי המרתיע נפגעים ונפגעות מלהמשיך בהליכים משפטיים כנגד תוקפיהם. הקשיים המערכתיים כוללים: הליך משפטי איטי ולעתים בלתי אפקטיבי; סרבול בירוקרטי במערכת המשפט, עומס יתר על מערכת אכיפת החוק. האפשרות להתמודד עם שרשרת הגורמים המשפטיים - החל מהמשטרה, דרך הפרקליטות וכלה בבית המשפט - יוצרת מלכוד טראומטי. החשש מעימות עם התוקף, מחשיפת אינטימיות ומאי-אמונם של הגורמים המשפטיים, מעצימים את הקשיים. אלה עלולים לייצר תחושת דחייה וחוסר הבנה ולהוביל לקורבנות משנית, (Wemmers, 2013, p. 221; Baril, 1980; Cario, 2010).²⁸

²⁷ דו"ח משרד המשפטים, פרקליט המדינה, 2019 [2] ונמסר (2013), בריל (1980), קריו (2010)

²⁸ ת"פ 8706/07 מדינת ישראל נ' ג.ש.פ., (תקדין, 06 בינואר 2008), פסקה 10. ההליך בבית המשפט הפלילי מתואר כ"אונס שני".

חלק III. הפתרונות משפטיים ולא משפטיים אפשריים

הקורבנות תקיפה מינית מצד מנהיגים בקהילות דתיות נתקלים במכשולים רבים בהגשת תלונות במערכת המשפט הקונבנציונלית. כל הגורמים שראינו קודם לכן הובילו למגוון תגובות, הן מצד הקורבנות והן מצד המוסדות. תגובות אלו כוללות את התערבותם של בתי דין רבניים פרטיים, כמו גם את השילוב של פרקטיקות חלופיות כגון ביוש (*Shaming*) ואחרות המשתמשות בוועדות חקירה, או כלים השייכים לצדק מאחה. מעבר זה משקף מגמה רחבה יותר במערכת המשפט הפלילי, שבה המשפט המסורתי מפנה בהדרגה את מקומו לנוף המורכב מהליכים מקוצרים, הליכים מבוססי-הסכמה, ומגוון של פרקטיקות חוץ-משפטי (Coscas-Williams B. &, 2019)

בנוסף להקמת הליכים אלה, נראה כי גם החקיקה המכירה בייחודיות של תופעה זו מנסה להתמודד עם מקרים אלה. בחלק זה נבחן בקצרה חוק זה ונתאר מספר הליכים קיימים שביכולתם להעניק פתרונות חלופיים הן לנפגעים והן למוסדות דת.

1. המסגרת החוקית

בעקבות פרשת הרב אלון ומקרים נוספים של תקיפה מינית על ידי סמכות רבנית, הורחב החוק למניעת הטרדה מינית (התשנ"ח-1998) בשנת 2010 כך שיכלול מקרים של הטרדה מינית המבוצעים על ידי סמכויות רוחניות ודתיות²⁹. היה זה צעד משמעותי בהגנה על נשים וגברים מפני הטרדה מינית על ידי אנשי דת. תיקון זה מדגיש כי קורבן ההטרדה לא צריך לדחות באופן גלוי ההצעות גלויות או מרומזות של התוקף כדי שהתנהגותו תיחשב להטרדה (Kamir, 2008). אך, למרות התפתחות החקיקה, עדיין רבה הדרך במאבק נגד הטרדה והתעללות בתחום זה. (פורמן, 2022), למשל, בנוגע למקרים של חיים ולדר (Kurtzer, 2022), או מלכה לייפר (Lusky-Weisrose, 2022) בכל המקרים הללו, אנו מוצאים את אותן סיבות שתוארו קודם להגנה על תוקפים מיניים במקום תמיכה בקורבנות, ואת הקשיים בטיפול בהתעללות בתוך קהילות מלוכדות וסמכותניות כמו החברה החרדית, שבה מיניות היא נושא טאבו, והמוניטין של יחידים ומשפחות נחשב לערך עליון (Yannai, 2019-2020). ההפניה להליכים חלופיים, אשר יוצגו להלן, עשויה להציע פתרון אפשרי למצב זה.

2. דוגמאות של הליכים חלופיים

בחלק זה נציג מספר דוגמאות להליכים חלופיים הקיימים כבר בשטח³⁰.

דוגמה בישראל הפורום תקנה

²⁹[1] הכנסת ה-18. (2010). פרוטוקול מס' 43 מישיבת הוועדה לקידום מעמד האישה. יום שלישי, י"ג באייר התש"ע (27 באפריל 2010)

פורום תקנה הינו יוזמה ייחודית שהחלה על ידי נשים דתיות המעורבות במוסדות חינוכיים של הציונות הדתית, ומנוהלת כיום על ידי מנהיגים ומנהיגות דתיים, לצד משפטנים, משפטניות, אנשי ונשות חינוך ומטפלים ומטפלות. מטרת הפורום היא להעניק מענה תרבותי מותאם לנפגעים ונפגעות החוששים מפנייה לערוצים המשפטיים המסורתיים. משמעות השם "תקנה" קשורה במילה "תיקון", ומסמלת את מחויבות הפורום ליישום הציווי "לא תעמוד על דם רעך" (Stern, 2017).

מטרת הפורום היא להתמודד עם תופעות של פגיעות מיניות בקרב הקהילה הדתית-לאומית בישראל. פעילותו כוללת חינוך ומניעה בתוך מוסדות קהילתיים וחינוכיים, לצד הקמת מסלול חוץ-משפטי חסוי המאפשר דיווח ללא חשש מסטיגמה חברתית. הפורום מטפל במקרים שבהם קיימת דינמיקה של יחסי מרות, כגון הטרדות בלתי רצויות מצד דמויות סמכות בקהילה. (יאני, 2020)

תקנה פועל בתיאום עם היועץ(ת) המשפטי(ת) לממשלה, ובכך נבדל מגופים דומים הפועלים ללא הכרה רשמית. על פי ההסכם עם המדינה, הפורום אינו מוסמך לטפל במקרים פליליים, הנתונים לסמכותה הבלעדית של גורמי המדינה. כמו כן, הגשת בקשות לפורום מתאפשרת אך ורק על ידי בגירים (Stern, 2017).

הפורום מדגיש את חשיבות ההכרה בחוויית הנפגע/ת, כחלק מגישה שמטרתה לחזק את תחושת המסוגלות, להפחית תחושות אשמה ובושה, ולהגביר את מודעות הקהילה לדינמיקה של פגיעות מיניות ולאמצעי מניעה (Coscas-Williams, Alberstein, & Vize, 2022).

עם זאת, הפורום זוכה לביקורת בשל אופיו החוץ-משפטי, המעלה שאלות רבות. על אף מחויבותו לשמירת פרטיות המעורבים, מבקרים מעלים חששות בנוגע להיעדר השקיפות בפעילותו. (זיית, 2023)

דוגמאות ממדינות שונות

התערבות הוועדה המלכותית האוסטרלית (Australian Royal commission) בנושא תגובות מוסדיות לפגיעה מינית בילדים.

התערבות הוועדה המלכותית האוסטרלית לחקר תגובות מוסדיות לפגיעה מינית בילדים (royal commission child protection recommendations (RCIRCSA),) שהוקמה בינואר 2013 בעקבות סדרת מקרים חמורים, מדגישה את החשיבות של מנגנונים המותאמים להתמודדות עם פגיעות מיניות בקרב קטינים, אך גם מספקת מסגרת המסייעת לנפגעים מבוגרים במוסדות דתיים. הוועדה מתארת את המכשולים הרבים העומדים בפני מוסדות דתיים במאבקם בפגיעות מיניות. אלה כוללים היעדר חינוך מיני מקיף, מבנים

פטריארכליים שמגבירים את פגיעותם של ילדים, חשש מחשיפה של מקרים, כשל במתן תמיכה לשורדים והעדפת הגנה על הפוגעים על פני הקורבנות.

מלבד התמקדותה בילדים, הוועדה המליצה על שיפור התגובות למקרי פגיעה מינית גם בקהילות דתיות יהודיות באמצעות מסגרת שמטרתה להבטיח בטיחות לקורבנות בכל הגילאים. ההמלצות כללו יישום פרוטוקולים להגנה על ילדים, קידום חינוך מונע והגברת מעורבות הקהילה בתמיכה בקורבנות ובשיקום מערכת הצדק (McClellan, 2015³¹)

יתרה מכך, הוועדה שמה דגש על עידוד פעולתן של קבוצות סגור עצמאיות, כגון Jewish Community Watch, שממלאות תפקיד קריטי בתמיכה בקורבנות ובחשיפת עבריינים, ללא קשר לגיל הנפגעים. כך, המסגרת שהציעה הוועדה הפכה לכלי משמעותי גם עבור קורבנות בוגרים שחוו פגיעה מינית בתוך מוסדות דתיים (Mendes, M, & McClellan, 2015) (McCurdy, 2019).

קיר הבושה האמריקאי (U.S. Wall of Shame) הינו מאגר מידע נגיש לציבור המתחזק על ידי ארגון משמר הקהילה היהודית (**Jewish Community Watch - JCW**) שמטרתו להתריע בפני הקהילה אודות יחידים המהווים איום פוטנציאלי על ילדים. ארגון JCW, המכיר בסיכון הגבוה של עברייני מין לבצע עבירות נוספות, מאמין כי מודעות ציבורית והפוטנציאל לבושה פומבית משמשים כגורם מרתיע מפני התעללות מינית. קיר הבושה מהווה תגובה להיסוס של מוסדות דתיים מסוימים ומנהיגי קהילה לנקוט בהליכים משפטיים נגד מבצעי העבירות או לתמוך בניצולים, דבר המוביל להנצחת ההתעללות ולדיכוי הקורבנות. כפי שנכתב בהקדמה לאתר: "אם תיגע בילד באופן בלתי הולם או תנצל מינית ילד בכל דרך שהיא, תירשם בדף זה כדי להזהיר את קהילתנו מפני הסכנה הפוטנציאלית שאתה מייצג לילדינו. מעשיך יביאו עליך בושה וישחיתו את חייהם של ילדים חפים מפשע."³² על אף כוונותיו האצילות, רעיון קיר הבושה טומן בחובו גם סיכון להרשעות שווא, פגיעה בחזקת החפות ובזכות למשפט הוגן, בדומה ליוזמות אחרות שפעלו מחוץ למוסדות המסורתיים. (Wall of Shame, n.d)

מלבד יוזמות אלו, לעיתים קרובות אלו הקורבנות עצמם שמצליחים להזיז הרים ולהצית מחדש את ההליך המשפטי. באוסטרליה, בינואר 2021, מלכה לייפר, מנהלת לשעבר של בית הספר עדס ישראל במלבורן שהואשמה בהתעללות מינית במספר תלמידות, הוסגרה מישראל לאוסטרליה לצורך העמדתה לדין, לאחר הליכים משפטיים ממושכים ו-74 דיונים משפטיים שנמשכו למעלה משש שנים. הסגרה זו הייתה, בין היתר, תוצאה של מאמצייהן של שלוש קורבנות לכאורה, דסי ארליך ואחיותיה, ניקול מאייר ואלי ספר. יחד, בתמיכת הקהילה היהודית באוסטרליה, מנהיגיה וארגוניה, הן השיקו קמפיין משמעותי בשם "להחזיר את לייפר" ("Bring Leifer Back"). הפעולות שנקטו על ידי הקורבנות והארגונים התומכים

³¹ [1] ראו את הסרט התיעודי (Code of Silence - Sexual Abuse in the Jewish Community, 2020)

³² *if you touch a child inappropriately or sexually exploit a child in any way, you will be listed on this page to warn our community about the potential danger you represent to our children. your actions will bring you shame and destroy the lives of innocent children*

בהן הדגישו את הצורך בשינוי החוק בישראל הן בנוגע למניעת התעללות והן בנוגע לטיפול בקורבנות. במקרה זה, כמו במקרים קודמים, התוקפת זכתה לעדיפות על פני הקורבנות וזכתה להגנה מצד שורה של דמויות פוליטיות ודתיות. (Mendes, M, & McCurdy, 2019)

סיכום

כיום, קשר השתיקה סביב התעללות מינית במוסדות דתיים החל להיסדק. השינוי לא צמח מתוך ארגונים דתיים או רשמיים, אלא דווקא מקורבנות וקבוצות של יחידים, ביניהם מספר רבנים ודמויות בעלות השפעה. פעילים אלו ביקשו לערער על הפסיביות הממסדית ואף על ההגנה שניתנה לתוקפים. במקביל, הם פעלו נגד דחיית הקורבנות ובידודם החברתי. כדי לתת מענה לצורכי הקורבנות והקהילה, נוצרו הליכים שונים. יצירה זו, כפי שראינו, היא חלק מתופעה רחבה יותר שבה קורבנות ושחקנים נוספים מחפשים הליכים המותאמים לרגישויותיהם ולצורכי החברה שלהם. כיום, חלק ניכר מפעולות אלה ממשיך להתקיים בשולי החברה. השפעתם של יוזמות פרטיות וקבוצתיות כמו פורום תקנה על הערכה מחודשת והתעניינות בתופעה זו ניכרת. הצגה זו היא צעד ראשון. בחינת יעילותן של גישות חלופיות בטיפול בסוגיות של תקיפה מינית בקהילות דתיות עשויה לספק תובנות חשובות למקבלי החלטות ובעלי עניין. באמצעות מחקר חדש השפעה והתוצאות של יוזמות כאלה, ניתן להגיע להבנה מקיפה יותר של הדרכים להתמודדות עם סוגיות רגישות אלה בהקשרים תרבותיים שונים.

סיכום

המסע לקראת צדק עבור קורבנות של התעללות מינית בקהילות יהודיות רצוף במורכבויות דתיות ותרבותיות, כאשר מסורות כמו *מסירה*, *לשון הרע* ו*חילול השם* לעיתים קרובות מתנגשות עם הצורך להגן על הפגיעים. בראון משתמש בסיפורים המקראיים של תמר ואמנון כדי להמחיש את הבעיה המושרשת של מאפשרים בתוך מוסדות, על ידי השוואה למצבים עכשוויים בהם דמויות סמכות מנצלות את כוחן לרעה אך נשארות ללא עונש בשל אמונתן המוטעית שתורמתן גוברת על הנזק שהן גורמות (בראון, 2017). יוזמות שנועדו להתמודד עם סוגיה זו הובילו להצעות מגוונות, חלקן פועלות מחוץ למערכת הדתית, תוך שיתוף פעולה ברמות שונות עם מוסדות חילוניים, בעוד אחרות מיושמות בתוך המסגרת הדתית.

Bibliography

- אריאל, י' (תשע"א). סמכות הנהגה ציבורית בענייני מוסר ('פורום תקנה'). תחומין, ל"א, 181.
- ב"ז, א'. (2023, 6 בספטמבר). סוף לקבורת תלונות על פגיעות מיניות? היועמ"שית שוקלת לפקח על בתי דין חרדיים. *שקוף*.
- בן דוד, ס'. (2020, 29 בינואר). לראשונה: בכירים מארבע דתות משלבים ידיים במאבק נגד אלימות מינית. *יהדות*.

זית, א'. (2023, י' בתמוז). החברה שלנו טועה לחשוב שפורום תקנה מגן עליה. *מקור ראשון*.

ינאי, א. (2020). התייחסות לפגיעה מינית מצד בעלי סמכות במגזר הדתי-לאומי: "פורום תקנה". *קרימינולוגיה ישראלית*, ט, 81.

ליכטנשטיין, א' (1998). *למשמעותם הערכית של דיני אונס ומפתה: משנת הרא"ל*. עלון שבות בוגרים, 14, מחשבה, שיעור 7.

סתיו, ד., & סתיו, א (תשע"ט). פגיעה מינית והטרדה מינית בהלכה. *צהר*, 43. ישיבה: *צהר*. קטגוריות: *צהר*, 43, צניעות.

פורמן, י., & ערשאי, ר. (2022). חזקת כשרות או חזקת העלילה? עוורון נראטיבי בפסקי הדין בפרשת אבינר. *מעשי משפט*, 13, 381–357. נלקח מתוך <https://ssrn.com/abstract=3991207>

- Blau, Y. (2017). Sexual Abuse in The Orthodox Jewish Community: An Analysis of the Roots of the Failure to Effectively Respond to The Crisis. *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought*, 50(2)(<https://www.jstor.org/stable/26879502>), 50-59.
- Brofsky, D. (2017). Discussing And Reporting Abuse – A Halakhic Perspective. *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought*, 50(2)(<https://www.jstor.org/stable/26879503>), 60–77.
- Brown, E. (2017). Standing Idly By: When Leaders Enable Sexual Abuse. *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought*, 50(2), <https://www.jstor.org/stable/26879504>, 78–92.
- Cario, R. (2010). *Justice restaurative, principes et promesses*. Paris: L'harmattan, coll. Sciences criminelles, seconde édition.
- Chesler, P. (2000). The Rape of Dina: On the Torah Portion of Vayishlah. *Nashim. A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues*, 3(1), 232-248.
- Coscas-Williams, B., Alberstein, M., & VizeL, L. (2022). Repairing the World, The Takana Forum: A Circle Adapted to Combating Sexual Abuse Within the Religious Community in Israel [in French]. *Criminologie*, 55(1), 85-109.
- Coscas-Williams, B., & Alberstein, M. (2019). A Patchwork of Doors, accelerated proceedings in the continental criminal justice system. *New Criminal Law Review*, 22 (4), pp. 585–617.

- Gal, T., & Dancig-rosenberg, H. (2020). Characterizing Multi-Door Criminal Justice: a Comparative Analysis of Three Criminal Justice Mechanism. *New Criminal Law Review, Vol. 23, Number 1*, pp. 139–166.
- Hammerman, J. (2012, June 5). Sex-abuse cover ups: The mesirah mess. *The Jewish Week*.
- Hirshberg, R. S. (1926). Jurisprudence Among the Ancient Jews. *Marq. L. Rev., 11, 25*.
- Jacobson, D. (2021). The Sexual Abuse of Dina. *Tradition, 53(2)*, 146-156.
- Kamir, O. (2008). The Law for the Prevention of Sexual Harassment, Where are We After a Decade". *Business Law 9*.
- Katzenstein, D. & Aronson Fontes, L. (2017). Twice Silenced: The Underreporting of Child Sexual Abuse in Orthodox Jewish Communities. *Journal of Child Sexual Abuse, 26:6*(DOI: 10.1080/10538712.2017.1336505), 752-767.
- Kelsey-Sugg, A., & Zajac, B. (2023). *Dassi Erlich on life since she and her sisters fought and won their case against abuser Malka Leifer*. Life Matters
- Klopper, F. (2010). Rape and the case of Dinah: Ethical responsibilities for .reading Genesis 34. *Old Testament Essays, 23(3)*, 652–665
- Kurtzer, Y. &. (2022, January 11). *Protecting a predator: Chaim Walder & the Haredi defense*. Retrieved March, 2024 from Shalom Hartman Institute: <https://www.hartman.org.il/protecting-a-predator-chaim-walder-the-haredi-defense-transcript/>
- Lusky-Weisrose, E. M. (2022). Public attitudes toward institutional child sexual abuse in Israel: The case of Malka Leifer. *Sexual Abuse, 34(2)*, 157-179.
- McClellan, P. F. (2015). *Royal Commission into institutional responses to child sexual abuse. Report of Case Study No. 40*:. The Australian Defence Force.
- Mendes, P. & McCurdy, S. (2019). How Do Jewish Communities Respond to Manifestations of Institutional Child Sexual Abuse? A Case Study of Malka Leifer and Adass Israel in Melbourne, Australia. *Journal of Child Sexual Abuse, 28:8*, 927.
- Resnicoff, S. H. (2012). Jewish law and the tragedy of sexual abuse of children: The dilemma within the orthodox Jewish community. *Rutgers Journal of Law and Religion, 13(2)*.
- Sigad, L. I. (2023). "It's a Phenomenon in Our Community, a Phenomenon That Is Silenced": Child Sexual Abuse and the Circles of Silence in the

- Jewish National Religious Community in Israel. *Social Sciences*, 13(1), 26.
- Shilo, M. (2006). A religious orthodox women's revolution: The case of kolech (1998-2005). *Israel Studies Review*, 21(1)(doi:<https://doi.org/10.3167/106577106780680864>), pp. 81-95.
- Stern, Y. (2017). And your camp shall be Holy, The case of the Takana Forum. *Tradition*, 50.2, pp. 107-122.
- Takana Forum* (n.d.). From <https://takana.org.il/>
- Waldman, E. A. (1998). The Evaluative-Facilitative Debate in Mediation: Applying the Lens of Therapeutic Jurisprudence. *Marq. L. Rev.* 82, pp. 155-170.
- Wall of Shame* (n.d.). From Jewish Community Watch: <https://www.jewishcommunitywatch.org/wall-of-shame>
- Wemmers, J.-A. (2013). Victims' experiences in the criminal justice system and their recovery from crime. *International Review of Victimology*, 19(3), pp. 19(3), 221–233.
- Wexler, D. B., & Winick, B. J. (1991). Therapeutic jurisprudence as a new approach to mental health law policy analysis and research. *University of Miami Law Review*, 45(5), pp. 979-1004.
- Zalberg, S. (2017). The place of culture and religion in patterns of disclosure and reporting sexual abuse of males: A case study of ultra orthodox male victims. *Journal of Child Sexual Abuse*, 26(5), pp. 590-607.